

Світлана Власенко

ОРГАНИ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ОРГАНІЗАЦІЯ, ПІДБІР КАДРІВ, ФУНКЦІОНУВАННЯ (1941–1943 рр.)

У статті характеризується система управління, що діяла на території військової зони України в період нацистської окупації 1941-1943 рр. На основі широкого кола документальних матеріалів центральних і обласних архівних установ України досліджено процес формування, кадрове забезпечення, діяльність німецьких військово-адміністративних, військово-економічних та українських допоміжних органів влади в регіоні.

Ключові слова: система управління, органи влади, кадрове забезпечення, допоміжні органи влади, нацистський окупаційний режим, військова зона, вермахт.

Історія України в період Другої світової війни з її численними невивченими до кінця питаннями, які протягом десятиліть лишалися поза увагою науковців, потребує ґрунтовного, виваженого та об'єктивного дослідження. Одним із таких питань є діяльність окупаційних органів влади у військовій зоні України – прифронтові території [Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська та Донецька (на той час – Ворошиловградська та Сталінська відповідно) області], що впродовж усього періоду окупації України перебували під юрисдикцією німецького тилового командування групи армій «Південь».

Аналіз публікацій з даної проблеми дає підстави стверджувати про зростання інтересу до вивчення окупаційної системи управління як на території, що входила до складу рейхскомісаріату «Україна», так і у військовій зоні управління¹. У той же час залишається актуальним питання ґрунтовного дослідження організації органів влади у військовій зоні України, їхнього формування, підбору кадрів, діяльності тощо. А тому мета даної статті полягає у здійсненні всебічного аналізу організації влади та управління в областях України, які протягом усього періоду нацистської окупації перебували у військовій зоні управління. Досягти її можливо шляхом реконструювання системи німецьких військово-адміністративних і військово-економічних, а також українських допоміжних органів влади в зазначеному регіоні; розкриття їх структури та функцій, процесу формування та підбору кадрів, форм діяльності тощо.

Керівництво областями, що входили до військової зони управління, протягом усього періоду окупації здійснювалося спеціально створеними німецькими військово-адміністративним і військово-економічним апаратами. Вся вища адміністративна влада належала командуючому військами оперативного тилового району. Загалом зона військового управління поділялася на район бойових дій, оперативний тилловий район і тилловий район груп армій. У районі бойових дій не створювалося особливих керівних установ, виконавча влада здійснювалася командирами військових частин (полків, дивізій, корпусів). В оперативних тиллових районах армій діяли польові комендатури (фельдкомендатури) та гарнізонні комендатури (орткомендатури). У тиллових районах управлінські функції виконували дивізії охорони тилів (головні польові комендатури), фельдкомендатури та орткомендатури. Комендатури викону-

© Власенко Світлана Іванівна – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

вали два основні завдання – командне та управлінське. Вони створювали, керували та контролювали місцеві органи влади, мобілізували резерви для ведення війни, забезпечували «спокій та порядок» у регіоні².

На території військової зони України діяло дві головні польові комендатури: № 397 розташовувалася у м. Сталіно (нині Донецьк), у її відомстві перебували Сталінська, частково Ворошиловградська та Ростовська області; № 399 розміщувалася у м. Конотопі й контролювала Чернігівську, Сумську та Харківську області³. Головним польовим комендатурам, у свою чергу, підпорядковувалися польові комендатури, які об'єднували в середньому по 15-20 районів; їм же – гарнізонні, що діяли на території 4-5 районів⁴. Щоправда, влітку 1943 р., з метою економії кадрів, гарнізонні комендатури були ліквідовані, а їхні функції передані польовим комендатурам.

Комендатури мали у своєму складі наступні відділи: військовий, поліції та каральних загонів, сільськогосподарський, транспортний, реєстрації та прописки населення, відділ у справах військовополонених та фінансову частину. Крім того, у підпорядкуванні коменданта перебували: помічник, перекладачі, писарі, 10-15 мотоциклістів, близько 30 охоронців. У своїй діяльності комендатури тісно співпрацювали з гестапо⁵.

Крім німецького адміністративного апарату, на території військової зони України діяли місцеві допоміжні органи влади у формі управ, які комплектувалися з місцевого населення. Вони формувалися за принципом радянського територіально-адміністративного поділу, обмежуючись районом, містом та селом. Районні, міські та сільські управи створювалися відразу на всій території військової зони аж до лінії фронту. На обласному ж рівні всі питання вирішувалися німецькими комендатурами.

На чолі районної управи стояв районний керівник, посада якого у різних районах називалася по-різному: бургомістр, шеф, старшина, районний староста. Інколи у невеликих районних центрах посади голови районної та міської управ об'єднувалися. До компетенції районного керівника входили такі функції: загальне керівництво району та підпорядкованих йому сільських управ, підбір і призначення кадрів для районної управи, подання на затвердження ортскомендатури та видання директив у межах району, ведення службового листування, забезпечення порядку, охорона громадської безпеки та ін.

Структура райуправи охоплювала всі сфери життя району. Наприклад, Ровенківська районна управа Ворошиловградської області мала наступні відділи: народної освіти, охорони здоров'я, шляховий, фінансовий, міського господарства, а також районне споживче товариство тощо⁶. Аграрні питання в межах району перебували в компетенції німецьких районних сільськогосподарських комендантів та районних земельних управ.

У містах створювалися міські управи, завдання яких полягало в керівництві життєдіяльністю міста. Для управління підлеглими установами керівники міст, як і районів, мали право видавати директиви, але про їхній зміст необхідно було доповідати в місцеву комендатуру. Старости міст та районів мали право, щоправда лише за дорученням німецьких установ, стягувати з мешканців адміністративні покарання в розмірі 5 тис. крб. або зобов'язувати до примусових робіт тривалістю до 4 тижнів⁷.

Структура міських управ була подібною між собою, щоправда, чим меншою була кількість населення міста, тим меншою була і кількість чиновників управи. Наприклад, Харківська міська управа, формування якої завершилося навесні 1942 р., складалася із 22 відділів, які, в свою чергу, мали підвідділи⁸. Сумська міська управа, наприклад, на липень 1943 р. складалася з 13 відділів⁹.

Найнижчий щабель української адміністрації займали сільські управи, які вирішували всі питання у селах. Під їх юрисдикцією, зазвичай, перебували або один великий населений пункт, або кілька малих сіл чи хуторів. На чолі сільської управи стояв бургомістр, який призначався керівником району і підпорядковувався йому. Останній же і відповідав за його політичну надійність та професійні якості. Часто бургомістрів сіл призначало командування німецьких військових частин. Під керівництвом бургомістра сільської управи працювали начальник поліції та писар, які підпорядковувалися районному управлінню.

В окремих селах, що входили до сільської управи, діяли старости, яких, зазвичай, призначав сільський бургомістр. Права та обов'язки старост сільських та селищних общин визначалися «Інструкцією для старост», «Тимчасовим положенням про старост сіл і селищ району» та численними розпорядженнями. Повноваження старост у різних регіонах були неоднаковими. Так, у південних районах військової зони України старости слугували головною опорою органів окупаційної влади на місцях, тоді як на півночі – лише виконавцями волі бургомістрів¹⁰.

Старости вирішували всі питання життєдіяльності села: вели бухгалтерію, слідкували за виконанням планів поставки сільськогосподарських продуктів для німецької армії, займалися збором податків з населення, збирали майно і теплий одяг для німецьких солдатів, контролювали громадські господарства (колишні колгоспи) щодо своєчасного проведення посівної та збиральної кампаній, а також відправки врожаю на заготівельні пункти, вели облік місцевого населення та вирішували поточні питання з життя громади, підтримували порядок на території общини тощо. Старости мали право примушувати працювати та карати жителів, але лише за дії, що не носили антинімецького характеру, шляхом накладання грошового штрафу до 1000 крб., ув'язнення чи відправки на примусові роботи терміном до 14 днів¹¹.

Військово-адміністративні органи влади надавали активну допомогу військово-економічним, передусім при відновленні господарства на окупованих територіях та визиску місцевих жителів з метою забезпечення економічних потреб вермахту та цивільного населення Третього рейху.

Вища військово-економічна влада, відповідно до наказу А. Гітлера від 29 червня 1941 р., була сконцентрована в руках рейхсмаршала Г. Герінга. У своїй діяльності він спирався на Управління військової економіки й озброєння при Головному штабі збройних сил Німеччини, який очолював генерал піхоти Г. Томас, та на «Східний штаб з керівництва економікою» (господарський штаб «Схід») на чолі з статс-секретарем П. Кернером. Ці організації виконували загальний обсяг економічних завдань у зоні військового управління, зокрема доводили до відома головного командування армії директиви рейхсмаршала Г. Герінга та забезпечували їхню реалізацію. Головне ж завдання означених інституцій, як зазначалося у таємній інструкції господарського штабу «Схід» від 23 травня 1941 р., полягало у «цілеспрямованому ... покращенні продовольчої проблеми Німеччини»¹².

У військовій зоні управління при генерал-квартирмейстері головного командування сухопутними силами діяв «Східний економічний штаб» на чолі з генерал-лейтенантом В. Шубертом, який виступав у якості польового представництва господарського штабу «Схід». Його завдання полягало у контролі за виконанням директив рейхсмаршала безпосередньо у зоні бойових дій. У складі даної організації перебували представники різноманітних військових та господарських органів Третього рейху: генерал-квартирмейстера (начальника тилу вермахту), Міністерства зі справ окупованих східних областей, Міністерства продовольства та постачання, Міністерства економіки тощо.

Структура штабу була побудована таким чином, щоб охопити всі галузі економіки окупованих областей. Він ділився на господарські відділи, так звані групи. Центральне місце посідала сільськогосподарська група «Ла», до компетенції якої входило керівництво аграрним сектором економіки окупованих територій, заготівля сільськогосподарської продукції, продовольчі поставки військовим частинам тощо. Економічна група «В» керувала промисловістю, підприємствами харчової промисловості, лісовим господарством, а також фінансовою та банківською справами, торгівлею та товарообігом. Група «М» займалася питаннями військової економіки, транспорту та забезпечення потреб частин вермахту¹³.

При штабі кожної діючої армії функціонували спеціально створені економічні відділи або групи (умовне позначення IV WJ). Начальник відділу підпорядковувався безпосередньо командуючому армією, будучи його консультантом з економічних питань, і знаходився в оперативному підпорядкуванні Управління військової економіки й озброєння та «Східного економічного штабу». Фактично він здійснював

зв'язок між командуючим армією та вищими військово-економічними інстанціями. У його розпорядженні перебували загін економічної розвідки, технічний батальйон та уповноважені офіцери при штабах дивізій, полків і батальйонів, які пересувалися з передовими діючими з'єднаннями. На них покладалося завдання виявляти склади промислової та сільськогосподарської продукції, забезпечувати першочергову охорону важливих господарських об'єктів, сприяти збиранню врожаю і проведенню невідкладних сільськогосподарських робіт, складати економічні характеристики окупованих районів, організувати постачання військових частин сільськогосподарською продукцією тощо ¹⁴.

В оперативних тилових районах господарським відділам підпорядковувалися господарські команди, які створювалися за потреби при охоронних дивізіях, та господарські групи, що діяли при польових комендатурах. У разі просування німецької армії на схід вони залишалися на місцях, а при військових частинах формувалися нові.

У тилових районах груп армій діяли господарські інспекції – при командуючих тилowymi прифронтовими районами груп армій, по одній чи кілька господарських команд – при охоронних дивізіях та господарські групи – при польових комендатурах.

Господарські інспекції (wirtscafte-inspektion) були створені при кожній групі армій і у своїй діяльності керувалися спеціальними розпорядженнями «Східного економічного штабу». Так, станом на 1 жовтня 1942 р., на території військової зони України економічні питання перебували в компетенції німецької господарської інспекції «Дон-Донець» на чолі з генерал-майором Г. Нагелем, що розміщувалась у м. Сталіно. Дана територія умовно ділилася на два господарських управління: «Сталіно» (південно-східна частина військової зони України) та «Харків» (північно-західна частина військової зони України) ¹⁵.

Структура господарської інспекції відповідала структурі «Східного економічного штабу». Основні завдання господарської інспекції полягали у постачанні військовим частинам продовольства, одягу та фуражу; охороні, використанні й відправленні до Німеччини цінної сировини та майна; мобілізації місцевих жителів для роботи на військових об'єктах; регулюванні постачання населенню продукції та товарів першої необхідності тощо.

Господарським інспекціям підпорядковувалися господарські команди (wirtscafte-kommando, Wi Kdo), що створювалися у кожній області. Так, під керівництвом господарської інспекції «Дон-Донець» діяло 10 господарських команд, з яких 6 функціонували на українській території й мали свої філії: 2 команди у Сталіно (перша мала 4 філії: в Артемівську, Костянтинівці, Маріуполі та Слов'янську) та по одній – у Чернігові (мала філії в Сновську та Прилуках), Сумах (філії в Глухові, Конотопі, Ромнах і Шостці), Ворошиловграді (філія в Лисичанську) та в Харкові ¹⁶.

Структуру господарської команди досить детально можна проаналізувати на прикладі Wi Kdo Харкова. Вона мала три управління: сільського господарства (група «La»), промисловості (група «W») та лісового господарства (група «Forst»). Так, у відомстві управління сільського господарства перебували відділи: аграрної політики, виробничий, обліку та розподілу продукції, персональний. У свою чергу відділи мали власну розгалужену систему. Зокрема, виробничому відділу підпорядковувались: обласне земельне управління, управління державними господарствами (державні маєтки – колишні радгоспи), управління машинно-тракторними станціями (МТС), сільськогосподарський науково-дослідний інститут. Управління ж державними маєтками в свою чергу мало німецьке відділення, що контролювало роботу управляючих-німців, та українське, до компетенції якого входило керівництво директорами державних господарств. Управління промисловості складалося із відділів: технічних вузів, постачання військових і цивільних установ, «Залізо і метал», «Камінь і земля», текстильної промисловості, мінеральних масел і пального, догляду за виробництвом, торгівлі й ремісничого виробництва, хімічної промисловості, будівельного матеріалу, іншої індустрії, технічного відділу, а також канцелярії та казначейства ¹⁷.

Керівники господарських команд отримували спеціальні директиви від господарських інспекцій та направляли їх для виконання підпорядкованим їм службовим

інстанціям. В областях вони спиралися на німецькі обласні сільськогосподарські комендатури або бюро німецького командування, яким підпорядковувалися представники німецького командування в округах та районах – сільськогосподарські фюрери та коменданти, котрі призначалися військовим керівництвом. Наприклад, сільськогосподарська комендатура Ворошиловградської області складалася з таких відділів: рослинництва, тваринництва, насінництва, землевпорядження, фінансування. До штату комендатури входило приблизно 50 чоловік виключно німецького походження – адміністративних працівників і спеціалістів із сільського господарства. Серед обслуговуючого ж персоналу (креслярі, перекладачі, прибиральники і т. п.) були переважно місцеві жителі, перевірені у «благонадійності» до окупаційної влади та відсутності зв'язків із партизанами і комуністами.

Усередині 1942 р. було створено ще одну ланку німецької господарської адміністрації – опорні пункти («штуцпункти»), у відомстві яких перебувало від 7 до 15 громадських господарств чи хліборобських спілок (перехідні форми землеволодіння – від колективного до приватного). Посаду керівника в даній інстанції займав німецький офіцер – комендант, якому підпорядковувалися старший агроном, агроном, перекладач, інструктор-бухгалтер та прибиральниця. Наприклад, у Лебединському районі Сумської області таких опорних пунктів з 1 липня 1942 р. діяло 5 (а з 15 липня – 8), які об'єднували від 7 до 12 громадських господарств¹⁸.

Таким чином, на території військової зони України було створено розгалужену систему німецьких військово-економічних органів управління, на яку покладалося завдання щодо забезпечення потреб вермахту та Німеччини. Досить влучно її призначення охарактеризував Г. Герінг на нараді рейхскомісарів окупованих країн і областей із представниками військового командування 6 серпня 1942 р. Він говорив: «Ви направлені туди ... для того, щоб вилучати все можливе з тим, щоб міг жити німецький народ... Я примушу виконати поставки, які я на вас покладаю... Там, де є ще дещо, чого потребує німецький народ, все повинно бути блискавично вилучено із складів і доставлено сюди»¹⁹. З цієї метою німецьке військово командування надіялося необмеженими повноваженнями.

Проте, зважаючи на значні масштаби окупованої території, у своїй діяльності німці спиралися на українську допоміжну господарську адміністрацію – земельні управи та їхні структурні одиниці, які здійснювали організацію виконання розпоряджень окупаційних органів влади на місцях.

При створенні земельних управ (у Сумській області – бюро) використовувався адміністративно-територіальний поділ на рівні області, округи, району. Найвищою економічною інстанцією поміжньої української адміністрації були обласні сільськогосподарські управи, в розпорядженні яких перебували всі земельні та лісові фонди, громадські господарства (колишні колгоспи) й інші сільськогосподарські організації області. Вони створювалися у кожному обласному центрі й підпорядковувалися безпосередньо німецьким сільськогосподарським комендатурам.

Обласні земельні управи мали у своєму складі значну кількість відділів, які здійснювали контроль за усіма сферами сільського господарства регіону. Так, до складу Харківської облземуправи, створеної 1 грудня 1941 р. на базі сільськогосподарського відділу Харківської міської управи, входило 11 структурних одиниць: загально-адміністративний, економіко-статистичний, відділ бухгалтерії та ревізії, агрономічний, відділ тваринництва, ветеринарна група, технічний відділ, відділ землевпорядження та меліорації, відділ лісового господарства, відділ управління господарств (з секторами: керівного персоналу, зернових і тваринницьких господарств, бурякових господарств та приміських господарств), оргбюро сільськогосподарської кооперації²⁰.

Апарат правління Ворошиловградської обласної сільськогосподарської управи, яку було створено в липні 1942 р., нараховував 10 спеціалістів та 20 чоловік обслуговуючого персоналу. До її складу входило 10 відділів: загальний, планово-фінансовий, тваринництва, землевпорядний, громадських господарств, державних господарств, машинно-тракторних станцій, підсобних господарств, ветеринарний, плодово-овочевий²¹.

На Сумщині аграрні питання перебували у компетенції Сільськогосподарсько-го допоміжного бюро по Сумській області, створеного на початку грудня 1941 р. Структура та штатний розклад бюро були, загалом, подібними до вищезазначених облземуправ інших областей військової зони України.

Також при обласних земельних управах або при їхніх відділах діяли різноманітні контори та установи з керівництва певними галузями сільського господарства. Наприклад, при Ворошиловградській обласній земельній управі для керівництва роботою з вирощування, заготівлі та постачання сортового насіння в жовтні 1942 р. була створена обласна контора «Держсортфонд». Їй підпорядковувалися три заготівельні пункти: Ворошиловградський, Старобельський, Сватовський²².

На обласні земельні управи покладалася низка функцій із налагодження ефективної діяльності сільського господарства краю: виявлення фактичного стану польового господарства, тваринництва та городництва у господарствах; облік видів енергозабезпечення – кількість і стан живої тяглової сили, тракторів, вантажних автомашин; відновлення технічного оснащення сільськогосподарських організацій та тракторного парку МТС; утворення насінневих фондів; забезпечення весняної сівби; організація збору врожаю; поновлення тваринництва та облік усіх кормових ресурсів тощо. Крім означених функцій, до компетенції обласних земуправ входило і забезпечення роботи транспортної мережі, безпосередньо пов'язаної з сільським господарством, сільських лікарень, сільськогосподарських шкіл, оподаткування селян та багатьох інших.

Наступною ланкою в українській допоміжній системі органів управління сільським господарством були окружні земельні управи (на Сумщині – повітові сільськогосподарські бюро) – «габітсляндвірти». Так, у Сумській області нараховувалося 8 повітових сільськогосподарських бюро, які об'єднували 31 район²³, у Харківській області – 9 окружних земельних управ із 33 районами²⁴, у Ворошиловградській – 8 окружних земуправ, що контролювали 32 райони²⁵.

На чолі окружної земельної управи стояв головний агроном, кандидатура якого затверджувалася німецьким сільськогосподарським керівництвом і який відповідав за діяльність управи та комплектував її штат. У його підпорядкуванні перебували: заступник головного агронома, агроном-інтенсивник, окружний зоотехнік, ветлікар, окружний землевпорядник, кресляр, інженер підсобних підприємств, бухгалтер, інструктор колгоспного обліку, статистик, завгосп, секретар, друкарка, перекладач, а також п'ять осіб обслуговуючого персоналу²⁶.

На земуправи покладалося завдання допомагати в керівництві роботою районів та стежити за виконанням ними усіх розпоряджень вищих інстанцій; контролювати роботу громадських господарств; консультувати з усіх питань в аграрній сфері та перевіряти правильне запровадження агротехніки в громадських господарствах тощо.

Окружним земельним управам підпорядковувалися районні сільськогосподарські управи – «крайсляхдвірти», які паралельно були підзвітними і районному німецькому керівництву. Штат районної земельної управи нараховував в середньому 10-12 чоловік і був подібний до окружної земельної управи: районний агроном – керівник управи, зоотехнік, ветлікар, землевпорядник, агроном-інтенсивник, інструктор колгоспного обліку, статистик, секретар-друкарка, перекладач, бухгалтер, технік-будівельник та чотири особи обслуговуючого персоналу²⁷. Кожен із них виконував чітко визначені обов'язки.

З метою встановлення безпосереднього контролю за всіма сільськогосподарськими підприємствами територія району поділялася на окремі ділянки – «агрозооветдільниці», на чолі яких стояли діляничні агрономи – агрономи-інспектори. Вони безпосередньо вели контроль за роботою керівників, агрономів, бригадирів громадських господарств, державних маєтків, приміських господарств. Наприклад, у Ворошиловградській області на початок 1943 р. діяло 111 таких діляниць²⁸.

Поруч із установами та організаціями, що входили до системи українського допоміжного господарського управління, з 1942 р. також функціонували самостійні інстанції, які підпорядковувалися безпосередньо німецькій економічній адміністрації. Вони були створені зазвичай на основі відділів, що раніше діяли у складі земельних

управ різних рівнів. Зокрема, паралельно з облземуправами діяли обласні трести (пізніше – управління) державними маєтками, що існували як самостійні відділи обласних сільськогосподарських комендатур. Вони підпорядковувалися Головному управлінню державними маєтками у м. Києві, до компетенції якого входило надання допомоги державним маєткам з питань агрономії, механізації, тваринництва, організації праці тощо.

Окремо існували й обласні управління машинно-тракторних станцій, що підпорядковувалися Головному управлінню МТС у м. Києві. Їх очолювали представники німецького керівництва, так звані шефи МТС. Вони контролювали діяльність аналогічних інстанцій окружного та районного рівнів.

Система управління промисловістю також будувалася по німецькій та українській лініях. За потреби німецькі військово-господарські установи формували власний апарат українських допоміжних органів, який був покликаний зробити економічну експлуатацію промислових галузей окупованих регіонів України ефективнішою. При цьому не відкидався досвід радянської влади, і часто створені нею установи відновлювали свою діяльність у нових умовах.

Так, керівництво вугільною промисловістю Донбасу здійснювало Головне управління вугільної промисловості сходу та гірничо-металургійне товариство «Ост», які розташовувалися в м. Сталіно. Під їхнім керівництвом перебували шахти і заводи регіону. Очолював товариство віце-шеф генерал Віннакер. Крім того, експлуатацією галузі займалася Контора донецької та української кам'яновугільної промисловості.

На базі колишніх комбінатів були створені гірничі управління, наприклад, у Сталінській області на базі комбінату «Сталінвугілля». Пізніше таке ж було створене й у Ворошиловградській області. Замість колишніх трестів організовувалися дирекції. Дрібні шахти об'єднувалися в шахтоуправління; великі шахти підпорядковувалися безпосередньо дирекціям.

Керівництво вугільної промисловості перебувало в руках німецьких чиновників. Дирекціями і шахтоуправліннями керували німецькі управляючі – зондерфюрери. На шахтах кожної дільниці керував начальник, змінами – десятники. За роботу бригад відповідали артільники. До складу керівництва, особливо на нижчі управлінські посади, залучалися місцеві фахівці.

Подібна схема управління була притаманна всім галузям промисловості. Головний нагляд за підприємством здійснював німецький керівник або його заступник. Він мав скеровувати свою діяльність на збереження, збільшення виробництва та виробничих сил, покращення обладнання, поповнення штату працівників і навіть на заповнення їхнього вільного від роботи часу. Крім того, призначався директор або управляючий з місцевого населення. Він відповідав перед німецьким керівником за проведення всіх визначених ним заходів, мав указувати на всі виявлені недоліки як особа, знайома з місцевими умовами.

На допомогу керівнику підприємства призначався виробничий староста, завдання якого полягало у нагляді за виконанням наказів, поданні керівнику пропозицій та прохань від працівників, створенні «атмосфери довіри» на підприємстві. До його компетенції відносилось: ведення пропаганди серед працівників та нагляд за ними, збереження чистоти та порядку в медпункті, попередження нещасних випадків, нагляд за заводською кухнею, розподіл премій та дефіцитних товарів, організація дитсадків тощо. При цьому він не мав права робити самостійні розпорядження²⁹.

Як бачимо, нацистське керівництво на завойованій території сформувало розгалужену систему органів управління. Вищими та середніми чиновниками ставали в основному досвідчені офіцери, серед яких були й ті, що брали участь в окупації України ще в 1918 р. Більшість із них до служби в армії працювали на керівних посадах у різних сферах економіки та пройшли спеціальну підготовку. Так, за повідомленням господарської інспекції «Південь», станом на 15 квітня 1942 р., на окупованій території України перебувало 7613 німецьких окружних і районних керівників (ландвіршафтфюрерів)³⁰. Подібні дані подає й «Німецька Українська газета» від 28 червня 1942 р., повідомляючи, що до робіт на території України було залучено близько 7 тис. німецьких сільськогосподарських керівників³¹.

Однак навіть така кількість працівників не могла забезпечити у повному обсязі контроль захоплених територій. У зв'язку з цим до роботи активно залучалися і спеціалісти з числа місцевого населення, які працювали у системі допоміжного управління. При комплектуванні українського допоміжного апарату окупанти намагалися добирати працівників із колишніх службовців чи осіб, що були знайомі з роботою даних установ. На їхню думку, в період військових дій такий захід був необхідним, оскільки він економив час, силу та енергію на організацію ефективного функціонування господарства. Німці вважали, що співпраця людей, які знали мову, звичаї, побут місцевого населення, повинна була полегшити їм управління захопленого регіону.

На керівні посади в українські допоміжні органи влади відбирали кандидатури із числа «надійних» місцевих жителів, які виконували б розпорядження німецьких адміністративних та господарських органів. Перевага надавалася фольксдойче, на підтримку яких розраховувало нацистське керівництво. Вони займали посади бургомістрів, старост, начальників поліції, перекладачів тощо.

Частина місцевого населення, яка була незадоволена радянською владою, також співпрацювала з окупантами. Як наслідок, очевидці, що протягом серпня – вересня 1942 р. відвідали територію України, повідомляли: «Сільські старости, керівники районів, директори округів, місцеві судді, шкільні інспектори і т. д. – це переважно українці, проте вони лише виконують розпорядження своїх німецьких зверхників і не беруть ніякої участі в процесі прийняття рішень»³². Подібні ж тенденції простежуються і в пункті 2 «Інструкції зі ставлення до українського населення»: «Співпраця угодних українців в управлінні справами, на рівні общин та районів може і в подальшому, при необхідності, допускатися в межах довірчих рад»³³.

Таким чином, нацистське керівництво створило на території військової зони України розгалужений управлінський апарат, в підпорядкуванні якого перебували й численні українські допоміжні органи влади, що виконували роль реалізаторів політики німецьких окупантів. Вся управлінська система в областях військової зони України мала запроваджувати «новий порядок» і була побудована таким чином, щоб передусім забезпечувати безперерйне функціонування економіки регіону та підтримувати позитивне ставлення місцевого населення до окупаційної влади. Фактично ж на німецькі військово-адміністративні, військово-економічні та українські допоміжні органи влади, що діяли у військовій зоні України, було покладено завдання максимального визиску економічних та людських ресурсів регіону.

1. Азарх І. С. Специфіка діяльності місцевих органів влади на території Чернігівщини в 1941-1943 рр. / І. С. Азарх // Боротьба за Україну в 1943-1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Збірник наукових праць. – К., 2014. – С. 295-312; Власенко С. І. Нацистський апарат управління сільським господарством військової зони України (1941-1943 рр.) / С. І. Власенко // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 99-114; Власенко С. І. Органи адміністративного та господарського управління німецьких окупантів у військовій зоні України (1941-1943 рр.) / С. І. Власенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуск 82-84. – 2006. – С. 53-56; Власенко С. І. Система управління сільським господарством Луганщини в період нацистської окупації (1942-1943 рр.) / С. І. Власенко // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції. 25 травня 2011 р., м. Дніпропетровськ. – К., 2011. – С. 424-428; Гончаренко О. М. Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук.: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. М. Гончаренко. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 51 с.; Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941-1944 рр.) / О. М. Гончаренко. – К., 2011. – 600 с.; Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко,

- Т. Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. – Кн. 1 / НАН України. Інститут історії України. – К., 2010. – С. 321-367;
- Дерейко І. І. Структура окупаційних органів Рейхскомісаріату «Україна» / І. І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – С. 259-268; Заболотна Т. Структура цивільних органів окупаційної влади в Києві / Т. Заболотна // Архіви окупації. 1941-1944. – К., 2006. – С. 769-774; Лисенко О. Є., Нестеренко В. А. Окупаційний режим на Україні: адміністративний аспект / О. Є. Лисенко, В. А. Нестеренко // Архіви окупації. 1941-1944. – К., 2006. – С. 762-769; Рекотов П. В. Адміністративний, судовий та політичний апарат Рейхскомісаріату «Україна» / П. В. Рекотов // Нова політика. – 1997. – № 3. – С. 51-56; Рекотов П. В. Органи управління в Україні під час фашистської окупації / П. В. Рекотов // Пам'ять століть. – 1997. – № 5. – С. 121-126; Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) / П. В. Рекотов // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90-101; Скоробогатов А. Харківське міське самоврядування в 1941-1943 роках / А. Скоробогатов // Березіль. – 1996. – № 7-8. – С. 139-162; Скоробогатов А. Харківське міське самоврядування в 1941-1943 роках / А. Скоробогатов // Березіль. – 1996. – № 9-10. – С. 145-164 та ін.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 332, арк. 1-3.
3. Там само, спр. 138, арк. 71; спр. 199, арк. 77.
4. Там само, оп. 1, спр. 101, арк. 44.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 533, арк. 4зв.
6. Державний архів Луганської області (далі – Держархів Луганської області), ф. П-1790, оп. 1, спр. 264, арк. 156.
7. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської області), ф. Р-4211, оп. 1, спр. 1, арк. 20.
8. Державний архів Харківської області (далі – Держархів Харківської області), ф. Р-2982, оп. 3, спр. 17, арк. 31-33.
9. Державний архів Сумської області (далі – Держархів Сумської області), ф. Р-1855, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
10. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 332, арк. 19.
11. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 221, арк. 18.
12. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 124, арк. 1.
13. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 143, арк. 15.
14. Там само, ф. 1, оп. 23, спр. 533, арк. 3зв.
15. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 342, арк. 160; спр. 461, арк. 80.
16. Там само, спр. 461, арк. 80-82.
17. Держархів Харківської області, ф. Р-3080, оп. 1, спр. 2, арк. 22.
18. Держархів Сумської області, ф. Р-1947, оп. 1, спр. 2, арк. 31-35.
19. Загорулько М. М., Юденков А. Ф. Крах плану «Ольденбург» / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – М., 1980. – С. 150.
20. Держархів Харківської області, ф. Р-2985, оп. 2, спр. 1, арк. 1а.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 685, арк. 110-111.
22. Держархів Луганської області, ф. Р-1318, оп. 1, спр. 1, арк. 44.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 80, спр. 40, арк. 29; Держархів Сумської області, ф. Р-2171, оп. 1, спр. 1, арк. 150.
24. Держархів Харківської області, ф. Р-2985, оп. 2, спр. 65, арк. 4.
25. Держархів Луганської області, ф. Р-1318, оп. 1, спр. 1, арк. 87.
26. Там само, арк. 72.
27. Там само, арк. 74.
28. Там само, оп. 2, спр. 3, арк. 36.
29. Держархів Сумської області, ф. Р-2842, оп. 1, спр. 20, арк. 147-148.
30. Кучер В. І., Чернега П. М. Україна у Другій світовій війні (1939-1945): Посібн. для вчителя / В. І. Кучер, П. М. Чернега. – К., 2004. – С. 118.

31. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 145, арк. 40.

32. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / Зібрав і впорядкував В. Косик. – В 4-х томах. – Т. 3. – Львів, 1999. – С. 15.

33. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 149, арк. 238.

В статтє характеризується система управління, котора діяла на території воєнної зони України в період нацистської окупації 1941-1943 рр. На основі широкого кола документальних матеріалів центральних і обласних архівних установ України досліджено процес формування, кадрового забезпечення, діяльність німецьких воєнно-адміністративних, воєнно-економічних і українських допоміжних органів влади в регіоні.

Ключові слова: система управління, органи власти, кадровое обеспечение, вспомогательные органы власти, нацистский оккупационный режим, военная зона, вермахт.

The article is an attempt to characterize the system of management, which existed in the Northern and Eastern regions of Ukraine, which were not included to reichkommissariat «Ukraine» and during the whole period of Nazi occupation in 1941-1943 were under the rule of the military administration – military zone of Ukraine. On the basis of a large amount of documentary materials from central and oblast archive institutions of Ukraine, a study has been made relating the process of forming, as personnel management system, to the activities in the region carried out by the German military and administrative, as well as military and economic bodies and also Ukrainian auxiliary ones. The analysis of the process of forming the bodies of occupation administration and their structure was done. Outlined the organizational structure of the German authorities, who were subordinate to both military administration. Found subordination, an auxiliary competence of local administration of the occupied territories in the military zone. Identified specific causes and manifestations of destructive ad management and administrative practice of the military administration. The article highlights the main aspects and specifics of activity of local administration on the territory of Chernsgov, Sumy, Kharkiv, Lugansk and Donetsk regions. Great attention was paid to the role of auxiliary bodies which were formed on the basis of local inhabitants. Based on comprehensive analysis of original archival documents and scientific publications in the article to study the complex nature and features of the German authorities, who were subordinate to both military administration.

Key words: the World War II, system of management, bodies ones, personnel management system, also auxiliary ones, Nazi occupational regime, military zone, vermachт.

